

**IJTIMOIIY PEDAGOGIK SHAROITLARDI SURDOPISIXOLOGIK
BOLALARNING RIVOJLANISHI****Xakimova Iltifat Bahadirovna***Andijon davlat universiteti katta o'qituvchisi*

Аннотация: В данной статье представлена информация о значении слуха в общественной жизни, роли слуха в педагогическом становлении, уровне психологии здоровых и слабослышающих детей, направлениях коррекционной работы с глухими детьми.

Ключевые слова: слуховая деятельность, глухие дети, уровень развития, коррекция, специальное обучение, ребенок с нарушением слуха, педагогика.

Abstract: This article provides information on the importance of hearing in social life, the role of hearing in pedagogical development, the level of psychology in healthy and hearing-impaired children, and the direction of correctional work with deaf children.

Key words: auditory activity, deaf children, level of development, correction, special education, child with hearing impairment, pedagogy

Annotatsiya: Markur maqolada ijtimoiy hayotda eshitishning ahamiyati, pedagogik rivojlanishda eshitish faoliyatining o'rni, sog'lom va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda psixologiyasining darajasi, kar bolalar bilan olib boriladigon korreksion ish yo'nalishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: eshitish faoliyati, kar bolalar, rivojlanish darajasi, korreksiya, maxsus ta'lim, eshitishda nuqsoni bo'lgan bola, pedagogik.

Bolalar shuningdek biz kattalarda ham turli yoshda eshitish qobiliyatlarimizni ma'lum bir sabablarga ko'ra yo'qotishimiz mumkin. Ba'zi hollarda bu tug'ilishdan oldin sodir bo'ladi. Agar eshitish qobiliyatining buzilishi bola nutqini o'zlashtirmasdan oldin sodir bo'lsa, u keyichalik ham umuman rivojlanmaydi. Bunday holat chaqaloqda eshitish qobiliyati buzilishni nutqini yo'qotishni boshlaydi. Ba'zida lezyon eshitish organining juda katta qismini qoplaydi, keyin esa shifokorlar umumiy karlik haqida gapirishadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslar ruhiy xususiyatlari XIX asr o'rtalaridanoq pedagog va shifokor-psixologlar e'tiborini o'ziga jalb etib kela boshlagan. V.I. Fieri, FA. Ostrogradskiy, I.M. Logovskiy, F.A. Rau kabi olimlarning pedagogik faoliyati va tadqiqotlari surdopsixologiyaning rivojiga katta hissa qo'shgan. Ularning ilmiy ishlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy xususiyatlarini kuzatish va aniqlashga doir fikrlar berila boshlangan.

Xususan, V.I. Fieri eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar harakat ko'nikmalar xususiyatlarini ta'riflab, noto'g'ri koordinatsiya, harakatlarning ishonchsizligi

kuzatilishini ta'kidlaydi. L.S.Vigotskiy genetik tamoyillar tahlili asosida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ruhiyatining xususiyatlarini ta'kidlab o'tga edi. Uning nazariy ta'limoti eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni kompensator imkoniyatlarini tadqiq etuvchi eksperimental psixologik tadqiqotlarga stimulus sharoitida ta'sir etgan. Asosiy metodlari turkumi kuzatish va psixologik eksperiment metodlarini qamrab oladi.. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maxsus psixologiyasida bu metod katta ahamiyatga egaligini ta'kidlash joizdir. Kuzatish predmeti faoliyatning tashqi komponentlari harakat, nutqiy akt, pantomima va mimikaning o'ziga xosligi, vegetiv reaksiyalarning yuzaga kelishi bo'lishi mumkin. Bunda bolalar xulqiga kuzatuvchi mavjudligi salbiy ta'sir ko'rsatishi, uning tabiiyligi buzilishi mumkin. Yuqorida ta'kidlangan holat amalga oshmasligi uchun (kino, video syomka) qayd etuvchi apparatni qo'llash yaxshi natija beradi.

Xulosa va umumlashmalarga zaruriy material olish uchun bolalarning turli faoliyatda o'yin, o'qish, uy vazifalarini bajarish, takrorlanuvchi, o'zgaruvchi sharoitlarda kuzatish maqsadga muvofiqdir. Bola nutqiy rivojlanishining umumiy sharoitida kuzatilayotgan hodisalarning xususiy tomonlarini aniqlash imkoni yuzaga keladi. Eshituvchi ona va kar bola muloqotini o'rganishda kuzatish metodini qo'llashga doir Amerika psixologlarining tadqiqotini misol qilib keltirish mumkin. Kuzatish metodining amaliy ahamiyatini amerikalik olimlardan D. Plapinger va R. Kretchmerlar o'z ilmiy ishlarida yoritib, eshitishida muammosi bo'lgan bolalar bilan onalarning muloqot shakli, muloqot uchun shart-sharoitlar (bolaning tashabbusi bilan, yoki onaning tashabbusi bilan yuzaga kelganligi) o'rganiladi. Ular 13 oy mobaynida turli sharoitda ona va bola o'zaro munosabatini video registratsiya yordamida kuzatgan edilar. Registratsiya turli holatlarda va kunlarda olib borilgan.

Olimlar quyidagi ko'rsatkichlar bilan qiziqqanlar: kimning tashabbusi bo'yicha muloqotga kirishildi, nutqiy muloqot doirasi va xususiyatlari qay tarzda amalga oshdi (gap turi: so'rov, undov, buyruq, his-hayajon). Olimlar ba'zi sharoitlardagi muloqotda ona tashabbuskor bo'lganini (kitob o'qish, kasma alifbo bilan ishlash) kuzatishgan. Bola tashabbuskor bo'lgan holatlarni ham (o'yinchoq o'ynash) kuzatganlar. Turli sharoitlarda muloqot miqdor va sifat jihatdan farqlangan holatlari namoyon bo'ldi. Psixologik ekspert ham psixologiyada ahamiyatga molik metodlaridan biri sanaladi. Surdopsixologiyada psixologik eksperiment metodi muhim o'rin tutadi. Bu metod tekshiruvchining ijodiy yondashuvini ko'zda tutadi va inson xulqidagi o'zgarishlarni qayd etadi. Eksperimental tadqiqot bir qancha bosqichlardan tashkil topadi: maqsadni belgilash, bu tadqiqot gipotezasini ko'zda tutadi; rejalashtirish; tadqiqotni o'tkazish; statistik gipotezalarni tekshirishni ko'zlovchi natijalar tahlili; xulosa chiqarish eshitishida nuqsoni bor bolalar bilan psixologik tadqiqotlarni o'tkazishda muhim holatlarni hisobga olish darkor. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bola berilgan topshiriqni tushunganligini nazorat qilish talab etiladi. Bu jarayonni yengil lashtirish uchun imo-

ishora nutqidan foydalanish yaxshi samara beradi. Shuningdek, surdopsixologiyaning bu metodini qo'lashda ko'rgazmali namoyish etish, so'zlashuv metodlaridan birgalikda foydalanish kar bolaning unga berilgan topshiriqni to'liq tushunishiga sabab bo'ladi. Kar bola birinchi topshiriqni tushunib bajargach, ikkinchi topshiriqqa o'tish mumkin. Tadqiqotchi tadqiqotni o'tkazish jarayonida kar bolaning xulqiga ta'sir o'tkazadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda bu imkoniyatni hisobga olish darkor, tekshiriluvchilar guruhini tanlashga ham katta e'tibor berish darkor. Bolaning ta'lim -tarbiya sharoiti, eshitishning buzilish vaqti va darajasi eshitishning buzilish sababi unda mavjud nutq shakllari (og'zaki, yozma, daktil, imoishora), o'zlashtirish darajasi, oila tipi hisobga olinadi. Sog'lom va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni qiyosiy o'rganish uchun yosh tamoyiliga ko'ra olinadi, tekshiriluvchilar bir yoshda bo'lishi kerak. Bu ularning ruhiy rivojlanishini qiyosiy o'rganishga yordam beradi. Kar o'quvchilar psixologik xususiyatlarini o'rganishda psixologik eksperimentning barcha turlaridan foydalaniladi. Bu laborator eksperiment va tabiiy eksperiment turlarini o'ziga jamlaydi. Laborator eksperimentda o'rganilayotgan hodisa qat'iy nazorat qilinadi. Tabiiy eksperimental kuzatishning ijobiy qirralari va eksperiment qirralari jipslashadi va namoyon bo'ladi. Kuzatuv metodi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishda ijobiy samara bermoqda. Bu metod yordamida tekshiriluvchining nafaqat bilimi, malakasi, balki uning shakllanish holati ham o'rganiladi. Shuningdek, kombinatsiyalangan nuqsonlar (eshitish buzilishi, ruhiy rivojlanishi orqada qolgan va aqli zaiflik) o'rganish va aniqlashda ham muhim samara beradi. Ta'limiy eksperiment maxsus psixologiyada keng o'rinda qo'llaniladi. T.V. Rozonova va L.I. Tigronova shu metodni foydalangan holda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan sog'lom bolalarning ruhiy xususiyatlarini tekshirganlar. Yordamchi topshiriqlar vositasida faoliyat natijalari tahlili muhim o'rin tutadi. Ruhiy rivojlanish bosqichida bolalar faoliyati natijalari tahlili muhim o'rin tutadi. Surdopsixologiya va surdopedagogikaning o'zaro aloqadorligi Surdopsixologiya va surdopedagogika uzviy o'zaro aloqadorlikka ega. Surdopsixologiya eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini ochib beradi, qaysi bolalarda rivojlanishning qaysi bosqichida u yoki bu o'ziga xoslik aniqlanishini o'rganadi. Surdopsixologiya psixologik-pedagogik tadqiqotlar yordamida kar va zaif eshituvchi bolalarga kompensator rivojlanishni ta'minlash uchun ularni qaysi yo'l va vositalar bilan tarbiyalash va o'qitish kerakligini aniqlab beradi va ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga oid psixologik-pedagogik tavsiyalar beradi. Surdopedagogikaning vazifalari bu tavsiyalarni o'rganish va ularni amaliyotga yanada samarali tatbiq etish yo'llarini topishdan iborat. Shu bilan birga kar va zaif eshituvchi bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayoni ijodiy izlanishlar xarakteriga ega bo'lib, bu surdopedagogika fanida o'z aksini topadi. Fan, o'z navbatida, amaliyotni takomillashtirishning yangi usullarini izlashda davom etmoqda.

Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning yangicha nazariyalari ishlab chiqilmoqda, ular ta'lim va tarbiya amaliyotiga tatbiq qilinmoqda. Surdopsixologiyaning vazifalari esa o'qitish va tarbiyalashning yangicha sistemalaridan foydalanilganda bolalarning psixik rivojlanish xarakterini aniqlash, bu sistemalarni baholash, kerak bo'lsa, yangi sistemaning u yoki bu bo'g'inlarini korreksiyalash usullarini izlashdan iborat. Eshitish buzilishlari bolalarda turli infeksiyon kasalliklar oqibatida yuzaga kelishi ham mumkin. Meningit, skarlatina, otit, gripp kasalliklarini infeksiyon-yuqumli kasalliklar qatoriga kiritish mumkin. Bolada eshitish nuqsoni yuzaga kelishiga homiladorlikning noqulay davom etishi, onaning virusli kasalliklari ham muhim rol o'ynaydi (qizamiq, gripp).

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki ijtimoiy pedagogik sharoitda bolalarning eshitish organlarni buzilishini oldini olish hamda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan keyinchalik ham muntazam ishlab borish va ularni nafaqat psixologiyasi bilan balki nutqi rivojlanishiga ham alohida e'tibor berishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.Fayziyeva, D.Nazarova, F.Qodirova Surdopedagogika;-T; 2012
2. M.U.Xamidova Maxsus Pedagogika,-T,;2018
3. B.Usmonova, Z.Yuldasheva Eshitishda muammosi bo'lgan bolalarni talaffuzga o'rgatish metodikasi.-T;2014
4. L.R.Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajonova, Maxsus pedagogika,-;T,;2018